

BAHTİYAR VAHAPZADE'NİN İKİ ĞORĖU ADLI MANZUMESİNDE KOLONİYALİZM VE MEKÂNSAL KARŞITLIK

Selcuk TÜRKYILMAZ*

Öz: 1990'ların başından itibaren Sovyet hâkimiyeti altındaki Türk toplulukları bağımsızlıklarına kavuştu. Sovyet dönemi yaklaşık yetmiş yıl devam etmişti. Sovyetlerden önce aynı coğrafya Çarların hâkimiyetindeydi. İki dönemi birçok açıdan birbirinin devamı olarak görebiliriz. Türk coğrafyasında derin etkileri olan bu iki dönemi kolonyalizm başlığı altında incelemek gerekir. Kolonyalizm yaklaşık beş yüz yıl süren bir sistemdi ve dünyanın her bir bölgesinde derin etkileri oldu. Kolonyalist devletlerin uygulamaları birbirine göre farklılıklar arz etmektedir fakat sistemin ve sürecin yapısı gereği benzerlikler dâba fazladır. Batı'nın kendi dışındaki toplumlara bakışındaki ortaklıklara karşı olarak kolonyal hâkimiyete maruz kalan toplumların tepkilerinde benzerliklerin olması gayet tabiidir. Türkiye'de oryantalizm eleştirilerinde genel olarak Batı'nın Doğulu algısına odaklanma olduğunu söyleyebiliriz. Hâlbuki kolonyalizm bir mekân olarak Doğu'nun ele geçirilmesi fikri üzerine kurulmuştur. Bu ayrımı fark eden Edward Said, İngiliz ve Fransız edebiyatını Doğu'nun ele geçirilme isteği bakımından ele almıştır. Bu isteğin bir karşıtlığa sebep olması kaçınılmaz bir durumdur. Ruslar için de aynı durum geçerlidir. Onlar da toprak isteği ile Türk coğrafyasına yöneldiler. Türklerin de kolonyalist taleplere karşıtlık üretmesi gayet tabiidir. Bu makalede karşıtlık üretenlerden Bahtiyar Vahapzade'nin İki Ğorhu adlı manzumesi incelenmiştir.

Anahtar Sözcükler: Bahtiyar Vahapzade, Azerbaycan, Türk edebiyatı, Rus edebiyatı, kolonyalizm, oryantalizm.

Colonialism and Spatial Resistance in Bahtiyar Vahapzade's İki Ğorhu

Abstracts: Turkic societies under Soviet rule gained independence since the beginning of the 1990s. The Soviet era lasted for about seventy years. Before the Soviets, these societies were under the rule of the Tsars. We can see the two periods as the continuation of one another in many aspects. These two eras, which had a profound influence on Turkic societies, should be analyzed in the context of colonialism. Colonialism was a system that lasted for around five hundred years and affected every part of the world immensely. The practices of colonialist states differ from each other, but there are more similarities in terms of the structure of the system and process. It is quite natural that there are similarities in the reactions of the societies exposed to colonial rule, as opposed to the commonalities in the West's perspective of the other societies. It can be said that the critique of Orientalism in Turkey generally focus on the West's perspective of the East. However, colonialism was founded on the idea of subjugating the East as a place. Recognizing this distinction, Edward Said dealt with English and French literature in terms of the desire to subjugate the East. It was inevitable that this desire would create an opposition. The same is true for the Russians. They too turned to the Turkic societies with the same desire for land. And it was quite natural for the Turks to create resistance to the colonialist demands. In this article, one of the resistance figures Bahtiyar Vahapzade's poem named İki Ğorhu has been examined.

Keywords: Bahtiyar Vahapzade, Azerbaijan, Turkish Literature, Russian Literature, Colonialism, Orientalism.

* Dr. Öğr. Üyesi, İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi, Sosyal ve Beşerî Bilimler Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü. İzmir/ TÜRKİYE. E-posta: selcuk.turkyilmaz@ikcu.edu.tr / ORCID ID: 0000-0002-1953-9394.

Giriş

Rusya’da Çarlık ve Sovyet dönemlerini birbirini takip eden iki imparatorluk olarak tanımlayanlar vardır. Bu iki imparatorluk, aralarındaki birtakım farklılıklara rağmen sahip oldukları coğrafi alanlar bakımından büyük ölçüde örtüşür ve bu alanlarda aynı topluluklar yaşar. Üstelik iki imparatorluğun stratejik bakış açıları da ortaktır. Dolayısıyla Sovyet imparatorluğu Çarlık döneminin tarihî ve kültürel mirası ile hareket etmiştir (Gill, 2008: 176). Çarlık döneminde imparatorluk kurumları büyük ölçüde Ruslara dayalı bir yönetim anlayışı üzerinde gelişmişti ve imparatorluk içinde Slav unsurlar öne çıkmıştı. İmparatorluğun genişlemesiyle birlikte Avrupa Rusya’sında yaşayan unsurlar, ele geçirilen yeni bölgelere taşındı. Rusların daha önceden Rus kimliği taşımayan bölgelere göç etmesine önem verildi (Gill, 2008: 180). Bunlara Rus kökenli olmayan Hristiyan unsurlar da dâhildir. Onlar da Müslüman Türk topluluklarından gasp edilen bölgelere göç etmeye teşvik edildi ve Rusya’da sahip olmadıkları bazı dinî, iktisadî vaatlerde bulunuldu. Müslüman Türk bölgelerine yapılan bu göçler Rus imparatorluk geleneğinde kolonyalizm olarak tanımlanmıştır. Çarlık döneminde Rus yayılma siyasetinin itici güçleri arasında iktisadî ve dinî sebeplerin en ön sırada yer aldığını söyleyebiliriz. Bu dönemde Ruslaştırma ve Hristiyanlaştırma siyasetinde kilise devlete yardımcı olmuştur. Sovyet döneminde ise sadece Ruslaştırma siyaseti takip edilmiştir. Dolayısıyla Rus yayılmacı siyasetini kolonyalizm başlığı altında incelemek gerekir.

Çarlık Rusya’sında İmparatorluk Anlayışı ve Kolonyalizm

Çarlık Rusya’sı genişledikçe imparatorluk sınırları içinde gayr-i Rus milletlerin oranı artmıştı. Zaman içinde yeni Türk-Müslüman toprakları gasp edildiğinden, imparatorluk sınırları içinde yaşayan Türk ve Müslüman unsurların oranı artar. Hem bu oranın artması hem de kolonyalizmin yapısal özelliklerinin bir sonucu olarak kolonilerle emperyal merkez arasındaki ilişkiler önem kazanmıştır. Bu ilişkiler tek boyutlu değildir. Çarların döneminden itibaren yüz yıllara yayılan münasebetlerin çok boyutlu olması gayet tabiidir. Fakat kolonyalist yönetimlerin bir özelliği olarak ortaya çıkan emperyal merkez ile koloniler arasında “ötekileştirme” sorunu Rusya için de geçerlidir. Emperyal merkez ile koloniler arasındaki sorunların farklı alanlara yansıyan çok önemli sonuçları olmuştur. Çarlık döneminde özellikle belirli dönemlerde Türk ve Müslüman topluluklarına yönelik kimlik siyaseti güdüldüğü bilinmektedir. Bunun neticesinde Türkler ve Müslümanlar vatan, millet, dil ve kültür meselelerinde yeni bir kavrayışa ulaşmışlardır.

Kolonyalizmde belirli bir etnik grubun hâkimiyet altına alınan ve gasp edilen yeni topraklara taşınması en önemli özelliktir. Asıl sahiplerinden zorla alınan toprakların dışarıdan gelenlerin yerleşimine açılması anlamını vermesi bakımından “müstemleke” daha doğru bir tercihtir. Çarlık dönemlerinde Rus ve Slav kökenliler ya da Avrupalı milletlere mensup olan diğer unsurlar bütün Türk dünyasına ve Güney Kafkasya’ya taşınmıştı. Bu siyaset Sovyet döneminde devam ettirildi. Dolayısıyla emperyal merkez ile koloniler arasındaki ötekileştirme sorununun temelinde müstemleke siyaseti yatmaktaydı. Fakat Çarlık döneminden farklı olarak Sovyetler, emperyal merkez ile çevre yani koloniler arasındaki farklılıkları ortadan kaldırmak gibi ideolojik bir hedefe de sahipti. Sovyet ideolojisinin evrenselci niteliği bir baskı unsuruna dönüşmüş ve kolonilerde değişimin bölgesel kültürel dinamikler üzerinde yaşanmasına müsamaha gösterilmemiştir. Tek tip insan ve tek tip toplum yaratmak isteği, Sovyet döneminin ayrıncı özelliğidir fakat Batı Avrupa kolonyalizmi ve genel olarak Rus kolonyalizmi

arasındaki benzerliklerin ilgi çekici olduğunu söyleyebiliriz. Burada elbette en genel hatlarıyla bir benzerlikten bahsediyoruz.

Sovyetler büyük ölçüde Çarların toprakları üzerinde inşa edilen bir imparatorluktu. Bu yeni imparatorluk da ağırlıklı olarak Ruslar tarafından yönetilmekteydi (Gill, 2008: 187). Sovyetleri oluşturan cumhuriyetler belirli bir etnik topluluğa yurt oluşturmaktaydı fakat bu yurtlara taşınan farklı etnik unsurlar koloni merkezlerinde kozmopolit bir yapının ortaya çıkmasına sebep olmuştu. Yönetici sınıflar genellikle Rus ve Slav unsurlara dayandığı için emperyal merkezden kolonilere nüfus akışında bir devamlılık vardı. Sanayileşme de nüfus akışı üzerinde belirleyici bir faktördü. Yönetici sınıflardan sonra sıradan halkın da kolonilerde yoğunlaşmasıyla cumhuriyetlerdeki yerli etnik topluluklar üzerinde tahrip edici sonuçlar gün yüzüne çıkmaya başladı. Ekim İhtilali'nde devrimciler çok uluslu yapı arz ediyordu ve bu kırıldı. Emperyal model cumhuriyetlerde Rus işçi sınıfları oluşmasına zemin hazırlamıştı (Sanborn, 2016: 187).

Gürcistan ve Azerbaycan gibi bazı cumhuriyetler az-çok tarihî bir toprağa sahiptiler ama Tacikler, Ermeniler, Dağıstan halkları gibi ortaya yeni çıkan “halklar” tarihî bir toprağa sahip değildi. Türkmen, Kazak, Kırgız ve Tatarlar ise az-çok tarihî topraklara sahiplerdi ama ortak devletlerde birlikte yaşamışlardı. Sovyet döneminde ayrılıyorlardı ama sınırlar çizilecekti. Bu halklar birbirinin içinde karışık yaşıyordu. Bunu bilen yerli aydınlar Türkistan Cumhuriyeti kurmak istediler ama Ruslar buna izin vermedi, onları parçaladı. 1920'lerde Ruslar tarafından Sovyet Cumhuriyetlerinin sınırları öyle çizildi ki hemen her cumhuriyet, çevresindeki diğer cumhuriyetlerle arazi ihtilaflarına sahip oldu. Bu kasıtlı olarak yapılmıştır. Tacik-Özbek, Kırgız-Özbek, Kırgız-Kazak, Tatar-Başkurt vs. sınırları günümüzde dahi ihtilaflıdır ve bu ihtilaflar her zaman Rusları hakem konumunda tutmaktadır. Günümüzdeki Azerbaycan-Ermenistan çatışmasında da bu görülmektedir.

Sovyet döneminde cumhuriyetleri oluşturan yerli etnik topluluklarda bölgesel kimliklerin teşvik edilmesi ve halkların milletleştirilme süreci kolonyal siyasetin bir gereği idi. Örneğin Türkistan yerine Kazak, Kırgız, Özbek, Türkmen ve Tacik kimlikleri teşvik edildi. Böylelikle daha kuşatıcı millî kimliklerin yaygınlaşması engellendi. Bunun bir sonucu olarak kolonilerde yani cumhuriyetlerde yaşayan unsurlar emperyal merkezin siyasetine karşı birlik oluşturamadı. Basmacı hareketinde olduğu gibi millî kimlikler oluştu fakat Ruslara karşı direnemediler. Bu da onları dışarıdan gelen nüfusun tahrip edici baskılarına açık hâle getirdi. Bilindiği gibi “medenileştirme misyonu” ve “ilerleme” düşüncesi Avrupamerkezci kolonyalizmin 19. yüzyıldan kalma ideolojisiydi. Sovyetleri oluşturan cumhuriyetlerde medenileştirme misyonunu ve ilerleme fikrini Ruslar temsil etmiştir. Ruslar ve Slavlar üst düzey görevleri tamamen ele geçirdi (Gill, 2008: 190). Bu dönemde Rusların kışkırtmasıyla yerel kimliklerde bir canlanma vardı hatta bu kimlikler birçok yerde kışkırtılmıştı. Böylelikle daha kuşatıcı Türk kimliği parçalanmak istenmiştir. Avrupa kolonyalizmi ile benzerlikler zannedilenden daha fazlaydı. Birtakım farklılıklara rağmen Çarlık ve Sovyet dönemlerinin kolonyalist siyasetleri de birbiriyle belli ölçüde örtüşmektedir. Bu siyasetlerin edebiyattaki yansımalarını ise dönemin koşullarıyla ilişkilendirerek açıklığa kavuşturabiliriz.

Kolonyalizm bir millete veya topluluğa ait toprağın başka devletler ve milletler tarafından ele geçirilmesi ve mülk edinilmesi vatan haline getirilmesidir. Türkçede kolonyalizmi karşılamak üzere yaygın olarak kullanılan kavram sömürgeciliktir. Hâlbuki sömürgecilik kavramında daha çok iktisadî istismar anlamı öne çıkmaktadır. Dolayısıyla

kolonyalizmi karşılamak üzere eskiden olduğu gibi müstemleke kavramı tercih edilmelidir. Müstemleke kavramı, ele geçirilmek istenilen toprakta yaşayan insanlar ve kültürlerle kurulan yeni ilişki tarzı hakkında genel bir kanaat oluşturacak anlama sahiptir. Bu kavram temlik etme, zorla ele geçirme ve mülksüzleştirme gibi anlamları vermek bakımından çok daha kapsayıcıdır. Kolonyalizmde toprağın ele geçirilmesi ve sahiplenilmesi anlamı öne çıkarken sömürgecilikte bu anlam kaybolmaktadır. Bunun da bir anlam belirsizliğine yol açtığı çok açıktır. Anlam belirsizliği müstemlekelerde yaşanan karşıtlıkların bütün yönleriyle görülmesini imkânsız hâle getirmektedir. Çünkü sömürgecilik kavramı sınıf temelli analizlere dayanırken müstemleke kavramında toprağa ve mekâna dayalı anlamlar öne çıkmaktadır.

Akademik kariyerini İngiliz edebiyatı sahasındaki çalışmalarıyla elde eden Edward Said, Oryantalizm başlıklı kitabıyla bütün dünyada çok haklı bir üne kavuşmuştur. Onun bu eserinde dile getirilen düşüncelerin Türkiye’de tam olarak anlaşılmadığını söyleyebilirim. Said, hem “Oryantalizm”de hem de “Kültür ve Emperyalizm”de İngiliz ve Fransız edebiyatında Doğu algısının mekân ile özdeşleşmesi üzerinde durmuştur. Özellikle “Kültür ve Emperyalizm”de, İngiliz ve Fransız edebiyatında Doğu’nun ele geçirilmesi gereken bir mekân olarak yer almasının Doğuluların nasıl gösterildiğinden daha öncelikli bir mesele olduğu anlatılmıştır. Buna bir örnek olarak Verdi’nin Aida operasının sahne dekorunu şu şekilde yorumlamıştır:

“Napolyon’la uzman bilginleri oraya aynı zamanda Mısır’ı Avrupa huzuruna getirmek, bir anlamda Mısır’ın antik dönemini, çağrışım zenginliklerini, kültürel önemini ve benzersiz havasını Avrupalı izleyiciler için sahnelemek üzere gitmişlerdi. Ancak, bunun için siyasal niyetler kadar, estetik niyet de gerekiyordu. Napolyon ve ekibi, karşılarında antik boyutları perdelenmiş bir Mısır, her yerde işgalci Fransız ordularıyla eski Mısır’ın arasına dikilen Müslüman, Arap, hatta Osmanlı varlığını buldular. Perdenin arkasındaki o diğer, eski ve daha saygın tarafa nasıl geçilecekti” (Said, 1998: 191).

Bu yorumdan Batılı olmayanların imgesinin çarpıklığından çok bir mekân olarak Doğu’ya ulaşmanın öncelikli olduğu anlaşılır. Fransız ve İngiliz edebiyatında Doğu ulaşılması ve ele geçirilmesi gerekli bir yerdirdi. Aynı şey Çarlık ve Sovyet dönemi için de neredeyse birebir geçerliydi. Nitekim Vahapzade İki Görüşü’de “Müstemlebede değişti tarihimizi, Biz kâh Midyalı, kâh filan olduk” dizesinde Sovyetlerin de Türklüğü yok sayarak eski kültürü öne çıkarma isteğini göstermiştir.

Said bir mekân olarak Doğu üzerinde durmuştur fakat Türk edebiyatında Batı’nın Doğu algısı üzerinde bir yoğunlaşma vardır. Zeynep Çelik, Osmanlı-Türk entelektüellerinin Avrupa’nın oryantalist söylemine itirazının, temsil edilmiş biçimlerine ve ötekileştirilmeye duydukları tepki üzerine kurulu olduğunu söylüyor (Çelik, 2020: 14). Bu, iki farklı yaklaşımın sonucudur. İngiliz ve Fransız edebiyatında Doğulu imgesi bir araç olarak kullanılmıştır. Batı, esas olarak Doğu’nun mekânsal temellükü ile ilgilenmekteydi. İngilizler ve Fransızlar Doğu’da yeni müstemlekeler oluşturmak istemiştir. Bu istek Haçlı Seferlerinden itibaren hiçbir şekilde gündemden düşmemiştir. Bunun sonucunda imparatorluklar Türk ve İslam coğrafyasını da kapsamına aldı. Bu açıdan Said’in imparatorluk kavramını emperyal merkez ile koloniler arasındaki ilişkiler bağlamında yeniden ele alması ve imparatorlukların kültürle ilişkisini sorgulaması oldukça önemlidir (Said, 1998: 37-114).

Sovyetlerin de bir imparatorluk olduğunu ve Çarlık dönemlerinin kolonyalist siyasetini takip ettiklerini belirtmiştik. Kolonyalizm bir sistemdir ve Rus kolonyalizmi ile Avrupa ülkelerinin kolonyalizmi arasında birçok açıdan benzerlikler vardır. Kolonyalizmde bir milletin başka bir ülkenin toprağına taşınması ve anavatan ile bağların güçlü tutulması en belirgin özelliklerdendir. Göç edenler yeni mekânı kendine göre yeniden düzenler, iktisadî ve kültürel ilişkileri yeniden yapılandırır. Yeniden yapılandırma özellikle dil ve kültür hayatı üzerinde yıkıcı etkilere yol açar. Kolonyal yayılmanın bir sonucu olarak emperyal dilin etkinlik sahası genişler ve yerel dil gerilmeye başlar. Kullanım alanı daraldığı için yerel dil zamanla zayıflar, kabiliyeti azalır.

Sovyetler ideolojik düzeyde çok güçlü iddialara sahipti. İdeolojik baskıları ve Lenin dili/Oktyabr İhtilalinin dili gibi kavramları göz önünde bulundurulduğunda Sovyet döneminde kolonyalist siyasetin çok güçlü bir şekilde tatbik edildiği anlaşılır. Dil, ideoloji, edebiyat sahasında ortaya çıkan bu baskıları kolonyalizmin içinde düşünmemiz gerekir. Bu sisteme kolonilerin vereceği cevap veya karşıtlık oldukça önemlidir. Bu bakımdan kolonilerde yaşayan etnik unsurların emperyal merkeze göre karşıtlık üretebilecek bir konum elde etmeleri “suç” sayılmıştır. Azerbaycan’da Tar adlı şiirden sonra Mikail Müşfik’in yaşamına son verildiği bilinmektedir. Sovyet döneminde yerel düzeyde kültürel öğelerin yaşatılması veya millî kimlik inşasına imkân verecek şekilde işlenmesi sakıncalı görülmüştür. Sovyetlere göre şekilce millî, ruhça beynelmilel edebiyat ortaya çıkmalıydı. Sovyet dönemi ideolojisinin yaygınlaştırılması açısından Lenin dili Rusça emperyal merkez açısından önemliydi. Rusça, halklar için birleştirici ve eşitleyici bir unsur olarak düşünülmüştü. Sovyet ideolojisi sınıfsal bir bakış açısına sahipti ve bu sebeple evrenselci bir yaklaşımı benimsemişti. Sınıf ayrımı veya çatışması her millet ve toplum için geçerli olacağından millî bakış açısı reddedilmiştir. Bu, ideolojinin bir gereğidir. Millî diller evrenselci ideoloji ile uyuşmuyordu. Aynı şey millî kültür için de geçerliydi. Kolonyal merkeze göre çevrenin yeniden düzenlenmesi ve yapılandırılması çok kapsamlı bir siyaset gerektirmektedir.

19. yüzyıl kolonyalizminde meşrulaştırıcı bir araç olarak işlev gören medenileştirme misyonu 20. yüzyılda farklı coğrafyalarda devam ettirildi. Sovyet ideolojisi, medenileştirme misyonu paralelinde düşünebiliriz. Lenin diline öncelik verilmesi, görünüşe göre, halkların kalkınması, refahı ve eşitliği bağlamına dâhil edilmiştir. Yerel farklılıkların ortadan kaldırılması aynı zamanda yeni bir eşitlik düzleminin oluşturulması anlamını taşır. Rusçanın eğitimde de bir baskı aracına dönüştürülmesi, halkların gelişimi açısından düşünüldüğünde, 19. yüzyılın Hindistan’ı ya da Afrika’ında emperyal merkezin dilinin baskı unsuruna dönüşmesiyle paralellik arz eder. İfade etmeye çalıştığımız gibi bu, oryantalist bakış açısına göre Doğuların algılanma biçimindeki yanlışlıklarla izah edilecek bir durum değildir. Kolonyal hegemonya hâkim unsurun fiilî varlığına dayanmaktaydı ve yerliler üzerindeki etkisi de doğrudandı. Dolayısıyla ortaya çıkan sorunlarda fiilî durumun etkisini göz önünde bulundurmak gerekir.

Gill, Emperyal Çağ’da, Sovyet kolonyalizminin en belirgin özelliklerini şu şekilde anlatmıştır:

“Her cumhuriyetin belirli bir etnik topluluğa yurt oluşturması anlamında, cumhuriyetler etnik esasa göre tanımlanmıştı; bununla birlikte her cumhuriyet aslında çok etnik yapıydı ve oldukça büyük bir Rus topluluğunu barındırmaktaydı. (...) Yaygın bir siyasal eğitim sistemi temelinde, bütün Sovyet yurttaşlarının resmi

ideolojinin değerlerini özümsemesi ve böylece temsil ettiği şeylere bağlı kalması beklenirdi” (Gill, 2008: 189).

Alıntılanan metinden Sovyetlerin kolonilere bakışında mekân, kültür ve ideolojinin birbirine sıkıca bağlı olduğu anlaşılmaktadır. Sovyetler, kolonilerin emperyal merkeze bağlılığına devamlılık kazandırmak istemektedir. Bunun için etnik çeşitliliği bir araç olarak kullanmıştır. Böylelikle koloniler emperyal merkeze bağlı kalmaya devam edecektir. İdeolojinin yaygınlaştırılması için de eğitim bir araçtı. Böylelikle kolonilerde çok katmanlı bir değişim ortaya çıkacaktı.

Hem Çarlık hem de Sovyetler döneminde Kafkasya Türkleri ve Müslümanları edilgen bir konumda olmamışlardır. Rusya Türklerinin millî mücadele tarihi her iki dönem bakımından birtakım devamlılıkların varlığına işaret etmektedir. Rusya Türkleri veya daha dar bir kategori olarak Kafkasya Türklerinin mücadele tarihindeki devamlılıkların tespit edilmesi ve izahının yapılması oldukça önemlidir. Fakat bu makalede sadece Bahtiyar Vahapzade'nin İki Görüşü başlıklı şiiri Sovyet dönemi kolonyalist siyasetine bir karşıtlık oluşturulması bakımından ele alınacaktır.

İki Görüşü ve Mekansal Karşıtlık

Bahtiyar Vahapzade'nin “İki Görüşü” başlıklı şiiri poema türündedir. Yavuz Akpınar, poemayı manzum hikâye diye tanımlar (2011b: 13). Dolayısıyla bu manzumenin bir öykü olarak düşünülmesi de mümkündür. İki Görüşü’de anlatılan öyküyü şu şekilde özetleyebiliriz:

Şair, bestekâr dostu Gember Hüséynli ile karşılaşır. Şair, bestekârın geçmişte uzun bir müddet hapis yattığını bilmektedir. Bestekâr, halkların babası bilinen Stalin’i “bu boyda ülkeyi” yani kocaman ülkeyi kötü bir hâle düşürdüğünü söylediğinden hapse atılmıştır. Şair, bestekâr dostunun kederli olduğunu görür ve onun kederli olmasına yol açan hadise üzerine konuşurlar. Gember Hüséynli, serbest bırakıldıktan sonra da sanatkâr olduğu hâlde görmezden gelinmiş veya değerden düşürülmüştür.

Şair ile bestekâr dostu Stalin dönemini eleştirerek dertleşirler fakat birbirlerinden ayrıldıktan sonra şair, kendi sözlerinden pişmanlık duyar. O, bütün gece derin bir korku yaşar çünkü bestekâr dostundan şüphe etmektedir. Sabah erkenden bestekâra gidip sözlerini tevil edecek ve kendi tutumunun Sovyet yönetimine aksetmesini engelleyecektir. O, dışarı çıkacağı sırada evin kapısı vurulur ve gelenin Gember Hüséynli olduğu anlaşılır. Bestekâr da şairle konuştuğu için pişman olmuş, o da şair dostunun kendisini ihbar için polise gideceğinden korktuğu için gelmiştir.

Manzum hikâyede anlatılan öyküyü kısaca özetledik. Manzumenin giriş bölümü olarak kabul edebileceğimiz kıtalarında, öykünün kahramanı olan bestekâr Gember Hüséynli hakkında bilgiler verilmiştir. Bu kıtalarda aynı zamanda Vahapzade'nin manzumesinin bütününe yayılan temel fikirler de ifade edilmiştir. Şiirin anlaşılmasına temel teşkil edeceği için bu kıtaları alıntılarla istiyoruz:

*İKİ GÖRÜŞÜ¹
Merhum bestekârımız
Gember Hüséynli'nin hatiresine*

Menim dostum idi, mahnılarından

¹ İki Görüşü’den yapılan diğer alıntılarla birlikte bu kıtalar için bkz: Akpınar, Y. (2011b). Bahtiyar Vahapzade'nin ‘İki Görüşü’ Adlı Manzumesi. *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, 31, 241-256. Şiirin Türkiye Türkçesindeki karşılıkları için de aynı kaynağa müracaat edildi.

*Torpag etri gelen bestekâr Gember.
Dillerde gezerdi, bizim bir zaman
Göşa yazdığımız şirin neğmeler.*

*Hoşuna gelende yazdığım şe’r
Sözün alovuna bürünirdi o.
Bir anın içinde tamam deyişer,
Başğa bir sifetde görünirdi o.*

*Şe’ri dene dene o, oğuyardı,
Sözün neğmesine dalar, uyardı.
Sonra dindirirdi astadan tarı,
Muğam nağışları, muğam halları*

*Süzülüp ahardı, barmağlarından
Külçe götürirdi ses dağlarından.
Alardı ilhamı sözden, şe’rden
Senet méydanında çapan bestekâr;*

*Muğamdan neğmeye kéçerdi birden
Şe’rin neğmesine tapan bestekâr.*

Yukarıda manzum hikâyenin özetini verirken de belirttiğimiz gibi İki Görüşü’nun kahramanlarından Gember Hüseyinli, şairin arkadaşı ve kudretli bir bestekâr olarak tanıtılmış. Bestekârın hapsedilmesine sebep olan da besteleridir. O, sanatını, Azerbaycan’da geleneksel halk musikisini temsil eden tar ile yaptığı için suçlanmıştır. Çünkü tarın sesi “zamanın ahengine uyuşmamakta”dır.

Bestekâr eserleri yüzünden hapsedilmiş ve dışlanmış fakat şairin bu eserlerle ilgili düşünceleri tam aksi yöndedir. Şair, bu eserlere olan alakasını ve sevgisini toprağın kokusuna benzeterik ifade eder. Bu, şairin bestelerle ilgili ilk beğeni ifadeleridir. Bestelerin güzelliğini anlatabilmek için toprağın kokusuna öncelik verildiği çok açıktır. Şiirde geçen “torpag etri” ve “bu boyda ölke” gibi ifadelerin İki Görüşü’da bütün unsurları birbirine bağıladığını söyleyebiliriz. Bu da şiirde, toprak ve ülke kelimelerinin kavram olarak kullanıldığı fikrini kuvvetlendirir. Koku ve ülke ifadelerinin açıkça memleket ve yurt sevgisine karşılık geldiğini söyleyebiliriz.

Bir kimsenin bir toprağın kokusunu alabilmesi için o topraklara ait olması gerekir. Aynı şekilde toprağın kokusunu alabilmek için şehirden uzakta, toprakla iç içe geçen bir yaşam akla gelir. Bu şiirde koku ve ülke; memleket ile alakalı hisleri ifade ederken aynı zamanda mekân bağlamında bir karşıtlığın kurulmasına imkân vermiştir. Bu, kırsal kesim ve kolonyal merkez karşıtlığıdır. Öykünün zamanında Azerbaycan’da mekânların, farklı nitelikleri ile birbirinden ayrıştığını düşünebiliriz. Vahapzade, Şekli bir aileye mensuptur ve bu şehrin ahali Sovyetlerin kolektifleştirme siyasetine isyan etmiştir. İsyanın bastırılmasından sonra Vahapzade’nin ailesi önce Türkistan’a sonra da Bakü’ya yerleşir (Akpınar, 2011a: 12). Şeki’nin Türk kimliğini muhafaza eden şehirlerden biri olduğunu göz önünde bulundurmamız gerekir. Vahapzade’nin zihin dünyasında kolonyal merkezin kozmopolit yapısı ile kırsal kesimin sadeliğinin karşıtlık oluşturacak şekilde konumlandığını söyleyebiliriz.

Manzumenin sonraki bölümlerinde İsmihan, Azer ve Gülhüseyin adlarını taşıyan üç öğrencinin tutuklanma olayından bahsediliyor. Bu öğrencilerin muhalif oldukları ve

eleştirel bir tutum takındıkları anlaşılıyor. Şu mısralar bunu açıkça gösteriyor: “Yoh, men de onlar kimi sahlamadım dilimi.” Yavuz Akpınar, yukarıda künyesini verdiğimiz kaynakta şiirde adları zikredilen bu üç öğrenci ile 1947’de yaşanan tarihî hadiseye telmih yapıldığını yazmıştır. Öğrencilerin tutuklanma olayı manzumede anlatılan öykünün zamanı hakkında önemli bir veri sunar. Şairin, bestekâr dostu ile sohbeti aynı zamana tekabül eder. Şair, öğrencilerin başına gelenleri yaşamaktan korkuya düşer. Bu mısralarda inanç ile korku arasındaki gerilimin ustaca işlendiğini söyleyebiliriz.

İki Görüş’de bestekârın eserlerinin geniş halk kitleleri tarafından beğenildiği ve benimsendiği özellikle vurgulanmıştır. Bestelerin “dillerde gezmesi” buna işaret etmektedir. Hâlbuki şiirin sonraki bölümlerindeki “uyuşmur zamanın öz ahengine” mısrasında bestelerin zamanın gerisinde kaldığı gerekçesi ile bestekârın görmezden geldiği ifade edilmiştir. Bu mısralar kurulan karşıtlığın ideolojik düzeyini gösterir. Halkın benimsediği bir şeyi döneme hâkim olanların dışladığı çok açıktır. Dillerde gezen bu şarkıların, en azından bazılarının, Vahapzade’nin şiirleri olduğunu da manzumeden öğreniyoruz. Bu bilginin önemi sonraki mısralarda anlaşılıyor. “Başğa bir sifetde görürerdi o” mısraı, şiirin yeni anlam katmanlarına işaret eder. Bu da bestelerin şiire, şairin dile getirdiklerinden başka yeni anlamlar kazandırdığını gösterir. Şaire göre bestekâr, önce “sözün neğmesi”ni hissettiği için bu başarıyı yakalıyor. Sözün nağmesini yani ahengini hissetmenin sonucu bestelerde toprağın kokusunun duyulmasıdır. Bir şiirin ahengini yakalayabilmek için o şiirin yazıldığı dilin içinde doğmanın ve büyümenin şart olduğunu söyleyebiliriz. Hem o topraklara ait olmak ve sevmek hem de dilinin içinde doğmak ve büyümek romantik tutuma işaret eder. Dil ve toprak bir bütünlük oluşturacak şekilde dile getirilmiştir. Bestelerin millî bir saz aleti olan “tar” ile yapılması da millî kimliğe işaret eder. Zira şiirde tara karşıtlık oluşturulacak şekilde piyano gibi Batı ve Rus kültürünü temsil eden müzik aletleri de verilmiştir. Bestekâr, zamanın zevk anlayışına yani dünya görüşüne karşıtlık oluşturduğu için gözden düşürülür. “Senet méydanında çapan (sanat meydanında at koşturan)” mecazı ile de bestekârın sanat alanında güçlü bir temsilci olduğu söylenmiştir. Şiirin bütününde toprak, dil, kültür ve sanat bağlamında ideolojik karşıtlık oluşturulduğunu söyleyebiliriz.

Vahapzade, mekân olarak Azerbaycan’ı öne çıkarmakta ve bu mekân ile özdeşleşen millî kültür unsurlarını bilinçli bir siyasî tercihe işaret edecek şekilde kullanmaktadır. Yukarıda Stalin döneminde öğrencilerin tutuklanması olayına atıfla Sovyetlerin oldukça erken sayılabilecek bir döneminin bağlam olarak kullanıldığını belirttik. Bilindiği gibi onun en meşhur eserlerinden biri olan “Gülistan” poeması 1960’ta yayımlanmıştı. Bu şiiri, bir açıdan, 1988’de yayımlanan İki Görüş’nun habercisi sayabiliriz. Çünkü “Gülistan” poemasında İki Görüş’nun bütün unsurlarını vardır. Fakat İki Görüş’de mekân, kültür ve ideoloji unsurları Sovyet dönemi ile karşıtlık oluşturacak şekilde çok daha kapsamlı işlenmiştir. Bilindiği gibi Sovyet ideolojisi her alanı kuşatma iddiasındaydı. Vahapzade’nin de zaman içinde bu karşıtlığı geliştirdiğini söyleyebiliriz. Bu da Vahapzade’nin bütün eserlerini yeni bir bakış açısı ile yeniden ele almamız gerektiğini gösterir. Fakat bu çok daha kapsamlı bir çalışmayı mecbur kılmaktadır. Dolayısıyla bu makalede diğer eserleriyle ilişki kurmaya lüzum görülmedi.

Said, İngiliz ve Fransız edebiyatında Doğu’nun bir mekân olarak değerini ortaya koymuştu. Bahtiyar Vahapzade de bu kolonyal hegemonyanın karşısına toprağın kokusu ve “bu boyda ölke” ifadelerinde olduğu gibi kendi mekân anlayışını koyar. Bunu da Sovyet ideolojisi ile karşıtlık oluşturacak şekilde yapar. Bahtiyar Vahapzade’nin İki Görüş başlıklı şiirinde öne çıkan toprağımızın kokusu, halk şiiri, halk dili kavramlarının

tesadüfen kullanılmadığını belirtmemiz gerekir. Bunlar, şairin emperyal merkezin ideolojik hedeflerine karşıtlık oluşturacak bir konumlanmayı tercih ettiğini gösterir. Manzum hikâyede geçen zaman, mekân, kişi ve olaylarla birlikte verilen kültür unsurlarının düzenlenme biçimi emperyal merkeze sistemli bir karşıtlığa işaret eder. Bu da şiirde öne çıkan duygu ve düşüncelerin Sovyet kolonyalizmini ve genel olarak kolonyalizm sistemini iyi analiz ettiğini gösterir. Böylelikle Sovyet döneminin hâkim söyleminin dışına çıkmakla yetinmemiştir. Ania Loomba, edebiyatın başat temsil araçlarını ve kolonyal ideolojileri temellük etmenin, tersine çevirmenin ya da bunlara itiraz etmenin önemli bir aracı olduğunu söylemiştir (Loomba, 2000: 93). Bahtiyar Vahapzade, İki Görüşü manzumesi ile mekânsal bir karşıtlık kurar. Mekânsal karşıtlığın, kimlik dâhil olmak üzere birçok unsuru birbirine bağladığını söyleyebiliriz.

Sovyet döneminde şekilce millî, ruhça beynelmilel edebiyat görüşü benimsenmişti. İki Görüşü’nun manzum hikâyeye türünde yazıldığını belirttik. Bu tür, mesnevi geleneğinin devamı olarak kabul edilir. Edebî türün kendisi de millî bir duyarlılığı yansıtabilir, zira geleneği temsil eder. Kolonyalist siyasetlerin millî kültür unsurlarını tahrip ettiği ve bu sebeple yerel direnişin çözüldüğü bilinen bir husustur. Şair, Batı edebiyatından ithal edilmiş bir türü de seçebilirdi ve bu, dönemine göre yadırganacak bir seçim de olmazdı. Vahapzade’nin hem şekil hem de ruhça millî edebiyat görüşüne bağlı kaldığı anlaşılıyor.

Sonuç

Sovyetlerin, kolonilerine bakışını en kaba hatlarıyla tespit etmeye çalıştık. Sovyetler için de koloniler hâkim olunması gerekli toprak parçalarıydı. Sovyet döneminin katı ideolojik tutumunu hegemonyanın devamını sağlama gayesi şekillendirmiştir. Onlar için de ideoloji hegemonyanın bir aracıydı. Kolonyalizm yayılmacı bir sistemdi ve kendi ideolojisini üretmişti. Bu sebeple Sovyet ideolojisinin Çarlık dönemi ve genel olarak kolonyalizmin ideolojileri ile birçok yönden benzerlikler taşıması gayet tabii bir durumdur. Bu da Sovyet ideolojisini 19. yüzyılın kolonyalist ideolojileri ile karşılaştırmalı olarak incelememiz gerektiğine işaret eder. Buradan hareketle Aleksandr Puşkin, Mihail Lermontov, Fyodor Dostoyevski, Lev Tolstoy ve Aleksandr Beily gibi büyük Rus ediplerinin, seyyahlarının eserlerini koloniler bağlamında yeniden değerlendirdiğimizde farklı sonuçlara ulaşacağımızı söyleyebiliriz.

Bahtiyar Vahapzade, Sovyetlerin Azerbaycan’da kendini kabul ettirdiği bir dönemde şiir yazmaya başlamıştı. Onun şiirlerini Sovyet ideolojisine bir karşıtlık oluşturması bakımından ele almamız oldukça önemlidir fakat bu, Vahapzade’nin şiirlerinin değerini tam manasıyla ortaya çıkarmak bakımından yeterli olmayacaktır. Onun eserlerini kolonyalizm sonrası eleştiri geleneği içinde de ele almak gerekir. Bu bağlam, bize çok daha geniş bir çerçeve sunacaktır ve birtakım karşılaştırmaların yapılmasını gerektirecektir. Bu karşılaştırma hem Sovyetleri oluşturan cumhuriyetleri hem de Afrika, Asya veya Latin Amerika koloni ülkelerini kapsayabilir. Böylelikle Bahtiyar Vahapzade’nin ve benzer niteliklere sahip sanatkarların eserlerinin farklı bir gözle ele alınması ve eserlerinin değerinin daha iyi anlaşılması mümkün olacaktır. Yukarıda belirttiğimiz gibi kolonyalizm bir sistem olarak dünyanın her bir bölgesini ilgilendirmektedir.

Bahtiyar Vahapzade’nin kolonyal ideolojiye neredeyse birebir karşıtlık üretmesi oldukça önemlidir. Bu yazıdaki tespit ve değerlendirmelerle Vahapzade’nin, Doğuların veya Azerbaycan Türklerinin Rus veya Batı edebiyatındaki temsil biçimi ile ilgilenmediğini ortaya koymaya çalıştık. O diğerlerinin gözünde Azerbaycan’ın nasıl

görüldüğü, doğru ya da yanlış aksettirilmesi ile uğraşmıyor. Vahapzade, ana vatanını temel mesele olarak görmüş, yurt bilincini canlandırmak istemiştir. Bunun da postkolonyal son eleştirinin mahiyetini anlamak açısından önemli olduğunu söyleyebiliriz.

Kaynakça

- Akpınar, Y. (2011a). Bahtiyar Vahapzade: Hayatı, Eserleri, Türkiye’de Tanınması. *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, 31, 11-22.
- Akpınar, Y. (2011b). Bahtiyar Vahapzade’nin İki Görüşü Adlı Manzumesi. *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, 31, 241-256.
- Çelik, Z. (2020). *Avrupa Şark’ı Bilmez Eleştirel Bir Söylem (1872-1932)*. İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.
- Gill, G. (2008). Rusya: İki İmparatorluk. R. Aldrich (Hzl.), *Emperyal Çağ içinde (176-195. ss.)*. İstanbul: Oğlak Güzel Kitaplar.
- Loomba, A. (2000). *Kolonyalizm Postkolonyalizm*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Said, E. (1991). *Oryantalizm Sömürgeciliğin Keşif Kolu*. İstanbul: Pınar.
- Said, E. (1998). *Kültür ve Emperyalizm*. İstanbul: Hil Yayın.
- Sanborn, J. (2016). Rus İmparatorluğu. E. Manela ve R. Gerwarth (Der.), *Savaşta İmparatorluklar 1911-1923 içinde (163-189. ss.)*. İstanbul: İletişim Yayınları.